

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

ЛИСТ КНЯГИНИ ДОЛЬСЬКОЇ ДО КАРЛА XII (ВЕРЕСЕНЬ 1704 р.)¹

(Публікація Хокана Хенрікссона, переклад з латинської Ольги Циганок,
коментар Олександра Дубини)

Найясніший і Найласкавіший Пане!

Як тільки я отримала дуже радісну звістку про найбажаніше прибуття в наші далекі краї Вашої Найяснішої Величності, так одразу ж поспішаю припасти до стіп Вашої Найяснішої Величності, Пана мого Найласкавішого. І оскільки, будучи дуже зобов'язаною, я повинна низько поклонитися за виявлені Вашою Найяснішою Милістю добродіяння, хай зараз незаслужені, моїм сестринським вибором й у такий спосіб віддаю також саму себе під протекцію і милість Вашої Найяснішої і Найласкавішої Величності. Це з обмовкою, щоб я не зазнала якоїсь суворой критики за своїх синів, від яких і сама (хоч я і є їхньою матір'ю) зазнаю дуже несправедливих утисків. Про щире серце моє, дуже прихильне до Найласкавішого мого Пана (хоч я знаю напевно, що Ваша Величність має інформацію від Найясніших Сипіз²), також може розповісти шляхетний посланець, який доставить цей лист; до того ж він може передати на словах більш детально цю мою щирю готовність до виконання своїх зобов'язань щодо Найяснішої Вашої Величності. Я ж, знову припадаючи до стіп Найласкавішого Пана мого, найпокірніше прошу зберегти деякі мої маєтності, яких мене все ще не позбавили мої сини, щоб Ваша найясніша величність, як Пан мій Найласкавіший, став для мене прихистком і протекцією, цієї ласки знову прохаючи, торкаюся стіп Найяснішої Вашої Величності, Пана мого Найласкавішого.

*Написано в Білому Камені³
7 вересня 1704 р.*

*найпокірніша слуга
(підпис)*

* * *

Донедавна головні аспекти й подробиці зносин польської княгині Анни Дольської з українським гетьманом Іваном Мазепою видавалися в основних рисах з'ясованими. Провідні сучасні мазепознавці, базуючись, головним чином, на інформації, що містилася в листі Пилипа Орлика до Стефана Яворського від 1721 року, без суттєвих розбіжностей відтворюють хід переговорів між гетьманом і княгинею⁴. В тому ж ключі описує події й відомий польський україніст Владислав Серчик⁵. Ні в кого з дослідників не виникало жодних сумнівів, що княгиня відстоювала інтереси, насамперед, її свояка, Станіслава Лещинського, якого шведський король Карл XII посадив на польський престол.

Час від часу, щоправда, між науковцями виникали доволі мляві суперечки, переважно навколо двох питань: 1. Чи був вплив Анни Дольської визначальним для прийняття Іваном Мазепою рішення про перехід до шведів? 2. Чи існувала між старим гетьманом і вже немолодою княгинею любовна інтрига?

Автор першої вітчизняної наукової праці з історії України Д. Бантиш-Каменський був переконаний, що Мазепа погодився «знов привести Малоросію у польське підданство» задля «отримання руки Княгині Дульської»⁶. Для підтвердження цієї тези вчений посилався на висловлювання Теофана Прокоповича й Івана Голікова. Облишимо осторонь пропагандистські маневри головного ідеолога Петра I – Т. Прокоповича. Та

до міркувань серйозного історика, автора першого багатотомного ґрунтовного дослідження життя й діяльності Петра I варто прислухатися. За твердженням І. Голікова, прихильники С. Лещинського уклали з І. Мазепою договір, згідно з яким «Мазепа доставить у підданство Польське Малоросію, як вона була перед тим, за що йому... З. сполучатися зі згаданою Княгинею шлюбом...»⁷. Про матримоніальні мотиви у взаємовідносинах між гетьманом і княгинею свідчив під час допиту росіянами й небіж І. Мазепа – А. Войнаровський. «Він бачився тоді з княгинею Дольською, матір'ю князів Вишневецьких та родичкою Станіслава Лещинського. Вона й намовила його аби бути в підданстві по-старому в поляків, обіцяла всіляку милість та ласку від Станіслава. А ще говорила йому, що сама вона хоче за нього вийти заміж», – розповідав А. Войнаровський⁸.

Менш категоричним у своїх судженнях був П. Орлик. Він припускає, що «малый вѣтрикъ реляціи Димитрія Горленка и Ивана Черниша поколибаль сердце его Мазепы и до измѣны преклонилъ», але далі висуває альтернативу: «или княгиня Долская прелестми своими ему оную выперевадовала, о томъ самъ единый Богъ вѣсть. Однакоъ отъ болшой части разсуждаю, что тая прелестница мѣла его обезумить»⁹.

Так або інакше як безпосередні свідки подій – П. Орлик і А. Войнаровський, так і пізніші їх інтерпретатори визнають вагому роль Анни Дольської у прийнятті Мазепою його доленосного рішення. При цьому майже ніхто з істориків не сумнівається, що княгиня була посередником у переговорах гетьмана з польським королем Станіславом Лещинським – ставлеником Карла XII.

Та ось перед нами лист, який ставить під сумнів це, здавалося би, незаперечне твердження.

Дуже важливий сам факт його написання більш ніж за рік до першої зустрічі А. Дольської з І. Мазепою. Лист свідчить про безпосередні контакти княгині зі шведським королем. Причому, як випливає з тексту документа, ці контакти були встановлені до написання даного листа, адже княгиня пише про свої зобов'язання перед Карлом XII за вчинені ним по відношенню до неї благодіяння. Цілком імовірно, що одним з таких благодіянь було сприяння Карла XII обранню свояка княгині Станіслава Лещинського польським королем 12 липня 1704 року.

Треба зазначити, що контакти між Анною Дольською і шведським королем були не тільки тривалими, але й вельми корисними для неї. Так, вона прохає Карла XII не піддавати її критиці за дії синів. Йдеться в першу чергу про старшого – Януша Антонія Вишневецького, який протистояв Сапігам і був прихильником Августа II. І Карл XII не лише не висунув претензій до А. Дольської, він сприяв кар'єрному росту Януша Антонія: у 1704 р. той стає воєводою віленським, у 1706 р. – краківським. Він зберігає свої володіння, в тому числі резиденцію свого батька – Білу Криницю¹⁰, де наприкінці 1705 р. відбулися хрестини його дочки Урсули¹¹, на яких І. Мазепа познайомився з А. Дольською. Протекція Карла XII, вочевидь, обумовлює й те, що сини не тільки не чинять їй утисків, а навпаки – старший запрошує її бути хрещеною матір'ю своєї доньки.

А тепер про головну загадку цього листа. Якими могли бути зобов'язання княгині перед шведським королем, що вона не наважилася їх викласти письмово, а повідомила про деталі їх виконання усно через свого посланця? Чи не було серед тих зобов'язань встановлення прямих контактів з гетьманом Мазепою? Давайте поміркуємо.

Десь за пару місяців до знайомства з А. Дольською до І. Мазепа прибув емісар від короля Станіслава Лещинського – шляхтич Франц Вольський. Він привіз із собою інструкцію, в якій були сформульовані пропозиції польського короля українському гетьману. Пропозиції ці були розпливчастими й неконкретними. Так, у пункті 5 Вольському доручалося донести, що «столько войска в Украину на президиум дадут, сколько г. Мазепа потребовати будет». Пунктом 3 передбачалося, що «приносец сего», тобто Вольський, «объявит г. Мазепе не смертельную славу, которую воспримет из спокойства отчизны своей, всякую вольность, которая ему от маестата и Р. П-той дана будет, освобождения из под владения тиранского, впоследствии награждение, какое сам себе желати будет». А пункт 4 обумовлював: «ежели принесец сего что подлиннаго

и истиннаго от Мазепы с собою принесет, то обязуется король для истинности сего трактату от короля шведскаго гваранцію получить и к нему немедленно отослать...»¹².

Як бачимо, з конкретних обіцянок, що містилися в інструкції, була хіба та, що «приносец» Ф. Вольський оголосить «не смертельную», тобто безсмертну славу Мазепі. Ані кордони його майбутніх володінь, ані владні повноваження гетьмана, ані кількість війська, що він мав отримати собі в допомогу, ані навіть розмір винагороди не були вказані. Тільки гучні пустопорожні слова. Неначе Мазепа все життя мріяв отримати «не смертєльну» славу від такого собі шляхтича Вольського! І на додаток – вельми туманна обіцянка гарантій шведського короля. Та й підпис під документом короля Станіслава і його кімнатного секретаря Адамуса Радомського навряд чи влаштував гетьмана.

Отже, немає нічого дивного, що І. Мазепа негайно переслав інструкцію до Петра I, а «приносця» залишив у себе для допитів, а згодом закував у кайдани та переправив у Київ до князя Дмитра Голіцина.

Відтоді минуло зовсім небагато часу, і Мазепа не тільки уважно вислуховує А. Дольську, а й веде з нею «денные и ночные конференції»¹³. Які ж зміни відбулися за ті кілька тижнів, що відділяли місію Ф. Вольського від перемовин з А. Дольською?

Як ми вже бачили, П. Орлик стверджує, що на гетьмана вплинули свідчення прилуцького полковника Д. Горленка (у 1705 р. – наказний гетьман козацького війська) про численні образи, приниження, смертельні побіи козаків тощо від великоросійських начальників, а також послання резидента гетьмана при Петрі I у Гродні, що містило копію царського указу, за яким Київський та Прилуцький полки мали послати в Пруси, щоб учинити з них регулярні драгунські полки. Коли Мазепа почув ці відомості, то, за словами П. Орлика, мовив: «якогожь намъ добра впредь надѣяться за наши вѣрныя службы, и хтожь бы былъ такой дуракъ, якъ я, чтобъ подъ сее время не преклонилъся до противной стороны на такіе пропозиції, якіе Станиславъ Лещинскій до мене прислалъ?»¹⁴.

Та слід зазначити, що ще до отримання листів Горленка й Черниша Мазепа мав аналогічні відомості, отже, ті листи не були для нього сюрпризом. Можливо, вони переповнили чашу терпіння гетьмана, а можливо, були інші обставини, завдяки яким він не відхилив посередництва княгині.

Провідні мазепознавці сходяться на думці, що головною ставкою гетьмана був союз зі Швецією¹⁵. «... Лещинський був потрібен Мазепі... для виходу через нього на шведів», – пише Валерій Шевчук¹⁶. Найчіткіше цю думку сформулював Борис Крупницький: «Метою нового курсу гетьмана ледве чи було польсько-українське зближення, бо він розумів, що значущою постаттю є не Станіслав, а Карл XII, від якого усе й залежало. Але це (контакти з А. Дольською. – О. Д.) був єдиний шлях порозуміння із шведами. Встановити прямі контакти з Карлом XII Мазепа не міг, та й не наважувався. Хоч польське посередництво, включно із Станіславом, залишалося для нього небажаним, воно давало змогу здобути шведські «гарантії» за умови попередньої згоди між новим польським королем і Україною», – зазначав учений¹⁷.

А тепер ще раз уважно перечитаємо лист П. Орлика. Після хрестин, свідчить писар, «По килкаденныхъ пированіяхъ и доволныхъ розговорахъ, повернувшись Мазепа на квартиру свою съ Бѣлой Криници до Дубны, вельѣль мнѣ писать листъ благодарственный до тоей же прелестницы княгини Долской, и послать ей ключъ циферной для корреспонденції съ собою, отъ которой въ килка дней получилъ онъ Мазепа респонсъ и въ ономъ малую цодулку цифрами писаную, которая въ децифрованыи своемъ тое заключала: «Уже я гдѣ надлежитъ послала съ донесенемъ истинной в. м. пана пріязни». По прочитани тоей цедулки циферной, одобраль оную отъ мене, ни единого мнѣ не сказавши слова».

Тут головна загадка полягає в тому, кому саме повідомила княгиня про пріязнь гетьмана: тільки польському королю чи, може, насамперед, шведському, з яким вона перебувала в кореспонденції? На цю думку наводить і те, що Мазепа ніяк не прокоментував зміст цидули Дольської своїй довіреній особі.

Далі. Вже перебуваючи в Мінську, Мазепа «получилъ тамъ невѣдомо черезъ кого

отъ княгини Долской малое писмечко дворами писаное, въ которомъ она княгиня извещала ему о поворотѣ посланця своего отъ двору, и о посылки листу отъ якогось безыменного короля до его писаного». Хто був той «безименный король», Орлик так і не з'ясував. А коментар гетьмана зовсім збив з пантелику писаря: «По прочитаню децифрованого отъ мене того письмечка взялъ къ себѣ оное и, засмѣявшись, сказалъ тые слова: «дурная баба! хочеть черезъ мене царское величество обмануть, чтобы его величество, отступя короля Августа, принялъ въ свою протекцію Станислава и вспомоглъ ему до сукцессии на королевство Полское, а онъ обѣщаетъ подать такіе способы, которыми латво можетъ царское величество Шведа побить и побѣдить. Уже я о томъ ей дурачествъ государю говориль, которому его величество посмѣялся».

Утім: «Повѣриль я тому и ни единого подзору о его Мазепиной измѣнѣ не имѣлъ. А хто былъ тотъ посланецъ и якій былъ черезъ него листъ, и *отъ якого короля* (курсив мій. – О. Д.), и въ якое время и съ якимъ отвѣтомъ отъ себе Мазепа оного отпустилъ, о томъ я досели не вѣдаю, и не видѣлемъ его, въ чомъ свѣдитель мнѣ есть на небеси вѣрнень»¹⁸. Отже, неперевершений майстер інтриги Мазепа вкінці заплутав недосвідченого ще на той час у таких справах Орлика. Писар лише через багато років зізнався, що ані змісту якихось таємничих листів гетьману, ані їх адресантів він достеменно не знав.

Таким робом, зважаючи на контакти княгині Дольської з королем Карлом XII, не таким уже й неймовірним буде припущення, що вона була прихованим посередником між шведським монархом і українським гетьманом, а отже, в очах останнього мала більшу вагу, ніж прямі емісари польського короля. Можливо, А. Дольська дала зрозуміти І. Мазепі, що Карл XII в курсі перебігу їх переговорів, що вони ведуться з його відома, і що саме він у даному разі стоїть за спиною Лещинського. На це вказує хоча б те, що листа Станіслава, отриманого через княгиню восени 1707 року, на відміну від депеші, доставленої Ф. Вольським за два роки до того, він не відправив царю, а передав на збереження своїй матері.

Про можливість саме такого перебігу подій опосередковано свідчить те, як Мазепа відреагував на лист іншого контактера Станіслава Лещинського – воєводи Адама Тарло влітку 1708 року. Те послання із закликом до гетьмана «звільнитися від тиранської влади, повернутися до свого спадкового государя і до спільної матері – Речі Посполитої»¹⁹, він, не вагаючись, переслав російському державному канцлеру Г. Головкіну. У своїй відповіді воєводи Мазепа так самовіддано присягався в любові й вірності «пресветлейшему, всемилостивейшему государю», що не викликає жодних сумнівів відносно справжнього адресата листа – ним був Петро І. Крім того, на прохання А. Тарло відпустити Ф. Вольського, гетьман відповів відмовою, тому, що той «гідний шибениці». У такий спосіб І. Мазепа маскував свій справжній переговорний канал, який проходив через А. Дольську.

Спочатку цей канал був малоефективним: Карл XII не був зацікавлений в Україні. І не тому, що, як стверджують окремі російські історики, не мав жодної про неї уяви. Просто він не сумнівався у своїй военній перемозі, й допомога України в цьому йому не була потрібна. Більше того, у 1705 році він уклав з Лещинським Варшавську угоду, п. 8 якої передбачав повернення до Польщі втрачених нею «східних земель», тобто Лівобережної України (Гетьманщини). Вельми цікаво, що дата укладення угоди – 14(28) листопада майже збігалася з датою першого знайомства І. Мазепи з А. Дольською. Їх зустріч відбулася, як ми знаємо, наприкінці листопада, себто за кілька днів після підписання угоди. Цілком імовірно, що саме княгиня розповіла гетьману про ту угоду й мала завдання від свого патрона з'ясувати реакцію українського можновладця на ту подію. Як би там не було, але на відміну від інших емісарів Лещинського Мазепа подбав про налагодження з нею сталих і безпечних контактів.

У підтвердження цього припущення можна навести лист, якого начальник шведської польової канцелярії Карл Піпер написав до Станіслава Лещинського у вересні 1705 року. На той час щойно коронований польський король активізував зусилля по поверненню України в лоно «спільної матері» – Речі Посполитої. Та власних аргументів для переконання гетьмана Мазепи повернутися в «лоно» йому явно

бракувало. Отже, Станіслав попросив у Карла XII дати українцям гарантію безпеки, аби схилити Мазепу на свій бік.

«Але польському монарху ввічливо відмовили. Піпер повідомив: його зверхник, звичайно ж, дуже прихильний до всього, що може піти на користь інтересам Станіслава, зокрема й до ініціативи розпочати переговори з Мазепою. Однак перш ніж виробити ставлення до польсько-української угоди, Карл XII потребує докладних даних про її зміст і вміст. Він готовий дати Мазепі гарантію безпеки, але не через посередництво Станіслава, а під умовою, що гетьман «письмово чи через підходячого посланця» надішле прохання прямо до короля Швеції», – викладає суть листа К. Піпера Б. Кентржинський²⁰. А чи не могла княгиня Дольська стати тим самим каналом, по якому прохання гетьмана Мазепи про безпеку могло дійти до Карла XII напряду?

Лист Піпера був перехоплений росіянами. Та Станіслав Лещинський вже виступив із власною ініціативою – послав до Мазепи місію Вольського. Ми вже бачили, чим вона скінчилася. Аналогічними були й результати інших проявів самодіяльності польського короля, які він робив через голову Карла XII, наприклад, – лист до Мазепи воеводи Тарло.

Зі свого боку, гетьман не квапився форсувати події. Прохання княгині, «чтобъ дѣло намъ ѳренное зачиналь, надежень будучи скорого себѣ цѣлымъ войскомъ Шведскимъ съ Вольня сукъкурсу и всѣхъ желаній своихъ, чого тылко претендовати будеть, неотрицателнаго исполненія, обѣщая на тое прислать ассекурацію Станислава и гваранцію короля Шведского», що містилося в листі, отриманому ним у липні 1706 року в Києві, Мазепа рішуче відкинув. І не тільки відкинув, але й наказав Орлику писати до «тоєй проклятой бабы» «оставити тую корреспонденцію, которая мене можетъ погубити и на житій и на гонорѣ и на субстанцій»²¹. Після цього, за свідченням П. Орлика, переписка між гетьманом і княгинею переривається на рік.

Небажання І. Мазепи вдаватися до активних дій краще за інших пояснив О. Оглоблин. «...після Варшавської угоди 1705 р., коли шведська армія загрузла була на терені Польщі й Саксонії, Мазепа міг спокійно вичікувати й навіть гальмувати хід українсько-польських переговорів», – зазначав історик²².

Та невдовзі ситуація докорінно змінилася. 14(24) вересня 1706 року Карлом XII, Августом II і Станіславом Лещинським була підписана Альтранштадтська угода, в якій титул польського короля Станіслава I був виписаний так: «Король Польщі, Великий Князь Литви, Русі, Пруссії... Кийовії, Волині, Поділля, Підляшшя... Сіверщини, Чернігівщини і т. д., і т. д.»²³ (курсив мій. – О. Д.). Отже, в 1705 - 1706 роках шведський монарх не бачив на мапі Європи ніякої України, – ані Гетьманщини, ані Західної. «Альтранштадтська угода й неминучий похід Карла XII на Росію висували питання про долю України на порядок денний української і міжнародної політики. Карл XII віддавна, а особливо після завоювання Польщі й Саксонії, задумував похід проти Москви. Від цього походу... багато залежало для України й політики гетьмана Мазепи», – зазначав О. Оглоблин²⁴.

А навесні 1707 року відбулася сумнозвісна нарада в Жовкві, яка, на думку багатьох фахівців, стала поворотним пунктом для Мазепи у прийнятті рішення про перехід на бік шведів. Петро I не тільки відмовився виконувати свою роль сюзерена й надавати військо для захисту України в разі наступу Карла XII, але й суттєво урізав повноваження гетьмана. Тепер уже І. Мазепа шукав контактів з А. Дольською. Повертаючись з Жовкви, він по дорозі заїхав до одного з маєтків княгині, де мав тривалу розмову з її наближеною особою.

Улітку А. Дольська дала про себе знати. Та, на відміну від попередніх послань, в яких містилися заклики до конкретних дій, цього разу княгиня просто повідомляла про небезпеку, що загрожувала Мазепі в особі князя Меншикова, котрий «сам в Україні хоче бути гетьманом». Мазепа подякував за пересторогу. У вересні союзницька тема знов стала центральною в листуванні гетьмана і княгині. На той час Карл XII вже готував похід на Московію й активізував зусилля своєї дипломатії на східному напрямі. Наступав новий етап у шведсько-українських відносинах.

Зазвичай архівні знахідки проливають світло на ту або іншу подію чи персону.

У даному ж випадку сталося дещо інакше. Так, ми встановили надзвичайно цікавий факт: княгиня Анна Дольська мала сталі, тривалі й конфіденційні контакти зі шведським королем Карлом XII задовго до зустрічі з українським гетьманом Іваном Мазепою. Але внаслідок встановлення цього факту виникли численні запитання, на які сьогодні не існує чітких відповідей. Головне з цих запитань: а чи не була Анна Дольська у стосунках з Іваном Мазепою таємним агентом Карла XII? Чи не вела перемовини з українським гетьманом від імені свого племінника – польського короля, маючи при цьому за спиною шведського монарха?

Що ж стосується амурної інтриги, то вона насправді могла виникнути між цими двома екстраординарними особистостями. Та не будемо забувати, що вони водночас були непересічними дипломатами й намагалися афішувати свої особисті взаємини аби приховати політичні аспекти своїх відносин.

1. Riksarkivet, Stockholm, Sverige – Kunglig Majestäts kansli – Skrivelser till konungen – Karl XII – volume 6.

2. Сапіги (Сапеги) – литовська магнатська (з XVII ст. – князівська) родина. Під час Північної війни 1700 – 1721 рр. особливу роль відігравав великий гетьман литовський (у 1682 – 1703 і 1707 – 1708) Казимир Ян Павло Сапіга (біл. Казімер Ян Павал Сапега, пол. Kazimierz Jan Paweł Sapieha; 1637 або 1642 – 1720). У Громадянську війну 1696 – 1702 рр. у Великому князівстві Литовському став на чолі роду Сапіг, у боротьбі за їх домінуюче становище в Литві. Після поразки від великолитовської шляхти (1700 р.) перейшов на бік шведського короля Карла XII і підтримав його ставленика Станіслава Лещинського. 1708 р. під тиском Карла XII поступився владою іншому представнику родини Сапіг – Яну Казимиру (пол. Jan Kazimierz Sapieha; ? – 1730), який був великим гетьманом литовським до 1709 року.

3. Білий Камінь – село в Руському воєводстві Речі Посполитої (нині – Золочівський район Львівської області). Власником села був перший чоловік Анни Дольської (уродженої Ходоровської) – Костянтин Христофор Вишневецький (1633 – 1686). В селі був розташований величний замок, з яким пов'язано багато визначних осіб і подій в історії Речі Посполитої.

4. Див.: Кентржинський Б. Мазепа. К.: Темпора, 2013. – С.232 – 235; 237 – 241; Шевчук Валерій. Просвічений володар. Іван Мазепа як будівничий Козацької держави і як літературний герой. К.: Либідь, 2006. – С.154 – 162.

5. Serczyk Władysław A. Poltava 1709. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1982. – S.75 – 76.

6. Бантыш-Каменский Д. История Малой России со времен присоединения оной к Российскому государству. Часть третья. М.: Типография Семена Селивановского, 1822. – С.78.

7. Голиков И. И. Деяния Петра Великого, мудраго преобразителя России, собранныя из достоверных источников и разложенныя по годам. Т.11. Издание второе. М.: в типографии Николая Степанова, 1839. – С.19 – 20.

8. Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / Упоряд.: С. О. Павленко. – К.: Києво-Могилянська академія, 2007. – Док. № 581. – С.732.

9. Лист Пилипа Орлика до Стефана Яворського / Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / Упоряд.: С. О. Павленко. – К.: Києво-Могилянська академія, 2007. – Док. №386. – С.347.

10. Нині – село Білокриниця Кременецького району Тернопільської області.

11. Урсула-Франціска Радзивілл (1705 – 1753) – донька Януша Антонія Вишневецького і Теофілії Лещинської. Відома польська поетеса.

12. Инструкция секретная, данна Вольскому, отъ Короля Станислава къ МазепѢ посланному / Маркевич Николай. История Малороссии. Т.IV. М.: Издание книгопродавца О. И. Хрусталева. – С.161 – 163.

13. Лист Пилипа Орлика... – С.347.

14. Там само.
15. Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. 2-е доповнене видання. Нью-Йорк – Київ – Львів – Париж – Торонто, 2001. – С. 263.
16. Шевчук Валерій. – Вказана праця. – С. 162.
17. Крупницький Б. Гетьман Мазепа та його доба. К.: Грамота, 2008. – С. 239.
18. Лист Пилипа Орлика... – С. 348.
19. Костомаров Н. Монографії и исследования. Т.16. Мазепа и мазепинцы. СПб: Типографія М. М. Стасюлевича, 1885. – С. 355.
20. Кентржинський Б. – Вказана праця. – С. 225.
21. Лист Пилипа Орлика... – С. 348.
22. Оглоблин О. – Вказана праця. – С. 258.
23. Instrumentum Pacis inter Sacras Regias Majestates Sveciae et Poloniae. Uppsala universitetsbibliotek, Handskriftsenheten, Kongl. Placater Resolut. – Förordn. – Och Påbud MM. – 1705 – 09. – s. 1465.
24. Оглоблин О. – Вказана праця. С. 258.

